

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КРАВЧЕНКО Яна Павлівна

УДК 343.242-053.6 «9/19»

**ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШУВАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (X – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2016

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
АРАКЕЛЯН Мінас Рамзесович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
віце-президент, перший проректор

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЯРМИШ Олександр Назарович,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
головний науковий співробітник

кандидат юридичних наук
КОВАЛЬОВА Світлана Григорівна,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
доцент кафедри історії та теорії держави і права

Захист відбудеться 3 листопада 2016 року о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.136.01 у Міжнародному гуманітарному університеті за адресою: 65009, Одеса, Фонтанська дор. 33.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету за адресою: Одеса, Фонтанська дор. 33.

Автореферат розісланий 1 жовтня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.Г. Манько

Актуальність теми. Правопорушення неповнолітніх є складною проблемою сучасного урбанізованого, переживаючого кризу, українського суспільства. Ювенальна делінквентність та пов'язані з нею інші негативні явища у дитячому та молодіжному середовищі (бездоглядність, безпритульність та бродяжництво, наркотична, алкогольна та ігрова залежність тощо) набули характеру соціального явища, тенденції розвитку якого становлять загрозу національній безпеці України. Зростає активність та знижується вік неповнолітніх правопорушників, зберігається високий рівень повторних правопорушень неповнолітніх, вражає їх жорстокість. З іншого боку, діти у конфлікті з законом відповідно до конституційних засад ювенальної політики, чинного законодавства та міжнародних зобов'язань України потребують гуманного ставлення та особливого захисту держави, що зумовлює необхідність перегляду концептуальних підходів до протидії правопорушенням неповнолітніх. В Україні має бути побудована повноцінна системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, яка спроможна забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини у конфлікті із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою.

Специфіка правопорушуваності неповнолітніх та специфіка реагування на неї мають, серед іншого, історичне та соціокультурне коріння. Українським суспільством накопичено певний досвід протидії та подолання правопорушуваності неповнолітніх, без належного наукового дослідження якого навряд чи є можливим є реформування сучасного правового регулювання відповідальності неповнолітніх, розроблення та застосування ефективних засобів протидії негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі.

Попри наукову літературу, присвячену інституту кримінальної відповідальності та покарань неповнолітніх, досі не створено цілісного історико-правового дослідження щодо еволюції правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх в Україні, тоді як історичний досвід протидії правопорушенням неповнолітніх покликаний стати у нагоді сучасним правоохоронній та правозахисній системам Української держави, що й зумовило звернення до цієї теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідницької роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011-2015 роки за темою «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» (реєстраційний номер 011U000671). Тема дисертаційного дослідження є складовою наукових досліджень кафедри історії держави і права за темою «Історичні традиції у правовому розвитку України» на 2011 – 2015 рр.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є виявлення закономірностей та особливостей еволюції правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх на теренах України з найдавніших часів до початку ХХ століття, що конкретизується у таких задачах:

охарактеризувати науковий стан історико-правового дослідження правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх на теренах України;

виявити, проаналізувати та систематизувати історико-правові джерела, які містять нормативні та інші факти щодо правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх;

визначити фактори та історичні стадії еволюції правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх на теренах України;

охарактеризувати зародження правового реагування на правопорушення неповнолітніх в найдавніших джерелах українського права – праві Київської Русі;

визначити різноманітність правових джерел та унормованих ними засобів протидії правопорушенням неповнолітніх, що діяли на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої;

простежити становлення інституту юридичної відповідальності неповнолітніх у праві Гетьманщини;

охарактеризувати засоби та організаційні форми правового впливу на неповнолітніх правопорушників в українських губерніях Російської імперії наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ століття;

охарактеризувати засоби та організаційні форми правового впливу на неповнолітніх правопорушників на західноукраїнських землях наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ століття.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникали у зв'язку з правопорушеннями неповнолітніх на теренах України з найдавніших часів до початку ХХ століття.

Предметом дослідження є еволюція правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх на теренах України з Х століття до початку ХХ століття.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасної України, що в різні періоди входила до складу Київської Русі, Великого князівства Литовського, Польського королівства, Речі Посполитої, Гетьманщини, Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють Х – початок ХХ століття, що зумовлено наступністю протягом цього часу в еволюції правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх, тоді як Перша світова війна та її наслідки зумовили різкий розрив з попереднім етапом цього розвитку, відбулась свого роду зміна парадигм у ставленні до проблем дитинства, що в науково-дослідницькому плані зумовило проведення окремого, спеціального дослідження цієї проблематики.

Методи дослідження зумовлені його метою та задачами, специфікою його об'єкта та предмета і складають сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-наукових методів пізнання.

За допомогою діалектичного методу: розглянуто еволюцію правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх у зв'язку з соціальними факторами ювенальної делінквентності, суспільного запиту на її подолання та державно-правового реагування на неї; проаналізовано взаємозв'язок нормативного та індивідуального правового регулювання відповідальності неповнолітніх; показано взаємовплив правової доктрини, правової практики та нормативного регулювання протидії правопорушності неповнолітніх (розділи 2-3). Системний метод застосовано задля аналізу сукупності різноманітних правових джерел, що містять норми щодо відповідальності неповнолітніх (розділ 2). Завдяки дескриптивному методу надано опис правових та організаційних форм протидії правопорушності неповнолітніх (розділи 2-3).

За допомогою наукознавчого методу здійснено історіографічний аналіз та виявлено недостатньо опрацьовані аспекти проблеми (підрозділ 1.1). Герменевтичний метод дозволив з'ясувати: зміст приписів найдавніших джерел права, а також неюридичних джерел дослідження (підрозділи 2.1-2.2, 3.2); проаналізувати правозастосовні акти, якими встановлювались особливості відповідальності неповнолітніх правопорушників (підрозділи 2.3, 3.1-3.2). Метод кейсів дозволив перевірити дійсність як нормативних фактів, так і практики застосування та реалізації норм права і тим самим скласти більш повне уявлення про історико-правову реальність (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2).

Методи історико-правової науки (ретроспективний, історико-генетичний, історико-типологічний) використано у розділах 2 та 3, за допомогою чого вдалося представити цілісну картину засобів реагування на правопорушення неповнолітніх в їх історичній еволюції. Метод періодизації було використано у підрозділі 1.3. для формування уявлень про етапи еволюції засобів реагування на правопорушення неповнолітніх.

Формально-юридичний метод використано для з'ясування змісту норм правових джерел, якими встановлено відповідальність за правопорушення неповнолітніх та якими засновано інституційні форми протидії правопорушності неповнолітніх (розділи 2-3). Порівняльно-правовий метод застосовано для співставлення правового регулювання відповідальності неповнолітніх у праві Російської імперії та Австрійської (Австро-Угорської) імперії (розділ 3).

Теоретичну базу дослідження склали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців як: Л.І. Беляєва, О.М. Богдановський, І.Й. Бойко, Н.М. Крестовська, П.І. Люблінський, В.Л. Маслійчук, Е.Б. Мельникова, Є.С. Назимко, В.М. Пальченкова, Ю.Є. Пудовочкін, О.В. Сокальська, Б.Р. Стецок, М.С. Таганцев, В.С. Шандра.

Нормативною та емпіричною основою роботи стало чинне законодавство України, правові джерела Київської Русі, Польського

королівства, Великого князівства Литовського, Гетьманщини, Російської імперії та Австрійської (Австро-Угорської) імперії, опубліковані праці практиків ювенальної юстиції, матеріали правової практики, преса.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше на дисертаційному рівні досліджено закономірності та особливості еволюції правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на українських землях з найдавніших часів до початку ХХ століття. Новизну дослідження конкретизовано у таких положеннях:

уперше:

виявлено закономірності розвитку засобів протидії правопорушенням неповнолітніх у поліджерельній правовій системі українських земель у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, а саме: поступове подолання об'єктивного ставлення до злочину і, як наслідок – обмеження відповідальності неповнолітніх за правопорушення батьків та відповідальності батьків за правопорушення неповнолітніх; встановлення нижньої межі кримінальної відповідальності у повному обсязі, що ґрунтувалось на зародженні розуміння фізіологічної та психічної незрілості неповнолітнього правопорушника; виокремлення неповнолітніх в окрему групу суб'єктів злочину, щодо яких застосовуються інші, ніж до дорослих, переважно некаральні заходи кримінального впливу.

доведено, що у кодексі українського права 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» було вперше на підставі систематизації норм литовського-руського, міського та звичаєвого права чітко сформульовано інститут особливостей кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників, що включав: підстави набуття кримінальної деліктоздатності неповнолітніми; основні та додаткові покарання для неповнолітніх правопорушників; засоби протидії рецидивній злочинності;

систематизовано уявлення про нормативне регулювання заходів протидії злочинності неповнолітніх у законодавстві Австрійської імперії та Угорського королівства як складової імперії Габсбургів, а саме: виявлено вікову градацію неповнолітніх в їх відношенні до кримінально-правового впливу; охарактеризовано еволюцію реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх від розділення неповнолітніх засуджених від дорослих злочинців у місцях позбавлення волі до формування спеціальних судів та реформаторіїв для неповнолітніх правопорушників; визначено каральні та виховні заходи щодо неповнолітніх правопорушників.

доведено, що еволюція правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на Наддніпрянській Україні та західноукраїнських землях мала спільні закономірності, а саме: гуманізація кримінально-правового впливу на неповнолітніх; чітке визначення підстав набуття кримінальної деліктоздатності; започаткування заходів виховного впливу щодо неповнолітніх правопорушників: релігійно-морального впливу, освіти та

професійного навчання і продуктивної праці; створення окремих виправно-виховних установ та спеціальних судів для неповнолітніх; поєднання зусиль держави, громадськості та передової юридичної еліти у протидії правопорушенням неповнолітніх з залученням до процесу перевиховання неповнолітніх правопорушників ресурсів сім'ї та церкви;

удосконалено:

періодизацію еволюції правових засобів протидії правопорушеності неповнолітніх в Україні з найдавніших часів до початку ХХ століття, а саме виокремлено такі етапи: 1) з *Х століття до середини ХV століття* – панування патерналістського підходу до правопорушень неповнолітніх, коли реалізація заходів різної соціальної та правової природи покладалась на батьківську владу; 2) з *другої половини ХV століття – до середини ХVІІІ століття* – поєднання патерналістського та публічного стилю протидії правопорушенням неповнолітніх, коли ініціатором заходів протидії правопорушеності неповнолітніх виступали різні суб'єкти публічної влади за першістю держави, у зв'язку з чим сформовано правовий інститут особливостей юридичної відповідальності неповнолітніх; 3) з *другої половини ХVІІІ – до початку ХХ століття* – державницький стиль протидії правопорушенням неповнолітніх, коли перетворення ювенальної правопорушеності на соціальний феномен зумовило формування нової виховно-виправної кримінальної доктрини та заснованого на ній державного законодавства щодо відповідальності неповнолітніх та особливих установ для його реалізації;

уявлення про закономірності розвитку правових заходів щодо протидії правопорушеності неповнолітніх на підросійській Україні: перебирання на себе правового регулювання цієї діяльності державою та його систематизація; поступова гуманізація покарань неповнолітніх, що виразилася серед іншого, в утвердженні вікових меж осудності малолітніх/неповнолітніх та утвердження принципу розуміння як основи для вирішення питання про застосування заходів кримінального впливу на них; заміна покарань виховними заходами щодо малолітніх у віці до 14 років; створення спеціальних органів щодо розгляду справ малолітніх та неповнолітніх – совісного суду, суду для малолітніх;

уявлення про систему правового регулювання створення, організації та функціонування виправних (виховно-виправних) притулків (колоній) для неповнолітніх правопорушників на Наддніпрянській Україні: закони – на загальнодержавному рівні, на локальному рівні – статути товариств, які створювали та своїм коштом утримували притулки (колонії), статути самих притулків та допоміжних установ професійно-освітнього типу, які надавали вихованцям притулків необхідні знання та професійні навички;

набули подальшого розвитку:

знання про поліджерельний характер права Київської Русі, в якому виокремлено три шари правового реагування на правопорушення неповнолітніх: звичаєве право; світське державне право; канонічне право;

відомості щодо формування та законодавчого оформлення інституту особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у праві Російської імперії;

відомості про засоби виховного впливу на неповнолітніх правопорушників у виправних (виховно-виправних) установах Наддніпрянської України.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* – для подальшого поглиблення наукових знань, пов'язаних з вивченням історії українського права; *освітній діяльності* – при викладанні навчальних курсів з історії держави і права України, з кримінального права та кримінального процесу; при підготовці навчально-методичних праць із зазначених дисциплін; *правотворчості* – при реформуванні кримінального законодавства та кримінальної юстиції щодо неповнолітніх.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи, висновки і рекомендації доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», а також на науково-практичних конференціях: «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (Одеса, 15 2015 р.), «Правова система України: перспективи формування та перспективи розвитку» (Одеса, 2015 р.), «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (Херсон, 2015 р.).

Публікації. Основні наукові положення дослідження знайшли відображення у 5 статтях, які опубліковані в наукових фахових виданнях (одна з них – в зарубіжному виданні) та тезах 3 доповідей на наукових конференціях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (297 найменувань). Загальний обсяг дисертації складає 204 сторінки, з яких основного тексту – 172 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами і планами, мета і задачі роботи, об'єкт і предмет дослідження, його методологічна основа, практичне значення отриманих результатів та їх апробація, основні положення, що виносяться на захист.

У **Розділі 1 «Історіографія, джерела та періодизація дослідження»**, який складається з трьох підрозділів, охарактеризовано історіографію дослідження та виявлено рівень дослідженості теми, здійснено аналіз джерельної бази дослідження та представлено авторську періодизацію еволюції засобів протидії правопорушенням неповнолітніх.

У **підрозділі 1.1. «Історіографічні засади дослідження»** виокремлено такі напрями у дослідженні теми: 1) історія дитинства; 2) історія

кримінального права та процесу; 3) спеціальні роботи щодо історії ювенальної делінквентності та правового реагування на неї.

У **підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження»** охарактеризовано: джерела про правові засоби протидії правопорушенням неповнолітніх у: звичаєве недержавне право, світське державне право, канонічне право у Київській Русі; акти Галицько-Волинського князівства; акти Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої; акти Гетьманщини; акти Російської імперії; акти Австрійської (Австро-Угорської) імперії; судова практика, узагальнення практики виховних та виправних установ для неповнолітніх, архівні матеріали (фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву Київської області, Державного архіву Одеської області), матеріали преси.

У **підрозділі 1.3. «Основні етапи еволюції правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх на теренах України»** зазначено, що правові засоби протидії злочинності неповнолітніх є результатом юридичного оформлення владним суб'єктом суспільної реакції на це негативне явище та суспільного запиту на його подолання, що формують стиль у ставленні суспільства до дитини. Представлено етапи розвитку правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх в Україні.

У **Розділі 2 «Правові засоби протидії правопорушуваності неповнолітніх на українських землях у X – першій половині XVIII століття»**, що складається з трьох підрозділів, представлено зародження та розвиток правового регулювання юридичної відповідальності неповнолітніх на українських землях з X століття по кінець XVIII століття.

У **підрозділі 2.1. «Зародження правового реагування на правопорушення неповнолітніх у Київській Русі»** показано зародження правового регулювання юридичної відповідальності неповнолітніх на українських землях.

Вік настання кримінальної відповідальності автохтонними джерелами права Київської Русі не визначався, тоді як джерела греко-римського права, які були в користуванні як світських, так і церковних судів, цей вік визначали неоднозначно: абсолютна невідповідальність стосувалась дітей у віці до 7 років, тоді як досягнення 12 років робило можливим застосування до винуватої особи усіх засобів кримінального покарання. Суб'єктом ініціювання переслідування неповнолітнього правопорушника та суб'єктом виконання заходів відповідальності була родина, зокрема, батько. Переважною формою відповідальності були тілесні покарання, поряд з церковними прещеннями.

У **підрозділі 2.2. «Відповідальність за правопорушення неповнолітніх на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої»** констатується розвиток реагування на злочинність неповнолітніх у праві, що діяло на українських землях у складі Великого Литовського князівства та Польського королівства.

Доведено, що в усіх джерелах права було встановлено вікову межу, до досягнення якої дитина звільнялась від кримінальної відповідальності та/або від покарання: за магдебурзьким правом особи чоловічої статі до 14 років, а жіночої – до 13 років; за Литовським Статутом 1566 р. – до 14 років, за Литовським Статутом 1588 р. – до 16 років – звільнялися від страти та тілесних покарань; за джерелами польського права – 15 років для хлопця, 12 років – для дівчини. Констатовано виокремлення неповнолітніх у групу суб'єктів, щодо яких застосовуються переважно некаральні заходи кримінального впливу. За Литовськими Статутами спричинену неповнолітнім шкоду мали усунути батьки або родичі з його частини мастку, а за відсутності такого неповнолітній мав бути відданий потерпілому для відпрацювання шкоди. У праві українських вірменських громад виявлено зародки розуміння того, що неповнолітній може вчинювати правопорушення, які є відмінними від правопорушень дорослої людини, а саме – необережне вчинення тілесних ушкоджень у ході дитячих ігор.

У **підрозділі 2.3. «Засоби протидії правопорушенням неповнолітніх у праві Гетьманщини»** доведено, що правові норми щодо особливостей юридичної відповідальності неповнолітніх містили усі застосовувані в Гетьманщині нормативно-правові джерела, причому до середини XVIII ст. першість серед них віддавалась Литовському Статуту 1588 р., а з другої половини XVIII століття Сенатському указу 1765 р. «Про провадження у справах кримінальних, вчинених неповнолітніми, і про відмінності у покараннях відповідно до віку злочинців». На території Слобожанщини більшу роль відігравали російські нормативно-правові акти, зокрема, «Соборне Уложення» та сенатські укази 1742 та 1765 рр.

Вікові межі неповноліття неоднозначно визначались в різних правових джерелах. Найсприятливішими для дитини були постанови Литовського статуту 1588 р., за якими кримінальна відповідальність наставала у повному обсязі з досягненням 16 років та Сенатському указі 1765 р. – з 17 років. За кодексом 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» неповнолітні чоловічої статі у віці до 16 років та жіночої статі – до 13 років мали постати перед судом, але увільнялись від тортур та смертної кари.

Неповнолітнім найчастіше призначались тілесні покарання, як правило, у пом'якшеній, порівняно з дорослими злочинцями формі, а також майнові покарання, які за розсудом суду були альтернативними або додатковими до тілесного покарання і носили характер відшкодування нанесених злочинцем збитків, нерідко у кратному розмірі. Відшкодування збитків могло покладатись також на батьків або опікунів неповнолітнього.

У **Розділі 3 «Правові засоби протидії правопорушуваності неповнолітніх на українських землях у другій половині XVIII століття – на початку XX століття»**, що складається з трьох підрозділів, охарактеризовано зміни у реагуванні на правопорушення неповнолітніх у праві Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперії.

У **підрозділі 3.1 «Засоби правового впливу на неповнолітніх правопорушників в українських губерніях Російської імперії у другій половині XVIII – першій половині XIX століття»** проаналізовано джерела права щодо протидії правопорушенням неповнолітніх, які діяли після остаточної ліквідації автономії України.

Доведено впровадження гуманістичних засад у сферу протидії правопорушенням неповнолітніх. «Звід законів кримінальних» та Закон «Про судження малолітніх злочинців» від 28 червня 1833 р. узагальнив правові норми щодо відповідальності неповнолітніх, вироблені у XVIII столітті, зберегши спеціальний орган для розгляду справ про правопорушення неповнолітніх – совісний суд. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановило доволі складну систему правового реагування на злочинність неповнолітніх, що включала як каральні, так і виховні заходи. Кримінальному покаранню підлягала особа в віці не молодше 10 років, а для малолітніх у віці від 7 до 10 років було передбачено домашні виховні заходи. У випадку діяння без розуміння до неповнолітніх від 10 до 14 років застосовувалися виховні заходи, у випадку діяння з розумінням – каральні заходи у пом'якшеній порівняно з дорослими формі. Спеціальних заходів кримінального впливу на неповнолітніх та особливостей виконання покарання законом не передбачалось. Законом від 30 листопада 1850 р. було скорочено обсяг застосування тілесних покарань неповнолітніх.

У **підрозділі 3.2. «Засоби та організаційні форми правового впливу на неповнолітніх правопорушників в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX століття»** показано суттєві зміни до системи засобів протидії злочинності неповнолітніх після судової реформи. Законами 1866 р. та 1909 р. про виправно-виховні заклади для неповнолітніх було визначено заходи кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників, які поміщались до них. Законом «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх» від 2 червня 1897 р. було встановлено право суду віддати неповнолітнього правопорушника під відповідальний нагляд батькам, або іншим особам, які ними опікуються, або іншим благонадійним особам, які дали на те згоду. Кримінальне уложення 1903 р. затвердило роздільне утримання неповнолітніх та дорослих злочинців у пенітенціарних установах, при тому пріоритет віддавався поміщенню неповнолітніх до виправно-виховного закладу, а в разі вчинення злочину без розуміння – передачі під нагляд батькам.

Засоби виховного впливу на неповнолітніх складала таку систему: моральне виховання, що досягалось у безпосередньому спілкуванні з вихователями та керівником притулку; релігійне виховання за допомогою навчання Закону Божому відповідно до віросповідання вихованця; початкова освіта; професійне навчання; заходи стягнення щодо порушників дисципліни; заходи заохочення для тих неповнолітніх, хто став на шлях виправлення.

Доведено, що в українських губерніях Російської імперії було накопичено вагомий досвід застосування правових засобів виховного впливу на неповнолітніх правопорушників: розроблено доктринальні основи ювенальної юстиції; створено 10 виправних (виховно-виправних) притулків, а також перші суди у справах неповнолітніх (Київ, Харків, Одеса).

У підрозділі 3.3. «Засоби та організаційні форми правового впливу на неповнолітніх правопорушників на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття» показано, що кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх було унормовано і включено до усіх кодифікованих актів Австрійської імперії та Угорського королівства як складової імперії Габсбургів в якості окремої глави. Усі вони ґрунтувались на визнанні особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх. За Францишканою неповнолітні у віці 11-14 років підлягали поліцейським заходам (ув'язнення до 6 місяців, поєднане з релігійним вихованням та роботою), неповнолітні у віці 14-18 років підлягали кримінальній відповідальності у пом'якшеному варіанті. За Кримінальним кодексом Австрії 1852 р. неповнолітні у віці від 10 до 14 років підлягали поліцейським заходам, а особи у віці від 14 до 20 років несли кримінальну відповідальність у пом'якшеному варіанті.

Інституціоналізація особливостей реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх в Австро-Угорщині пройшла еволюцію від розділення неповнолітніх засуджених від дорослих злочинців у місцях позбавлення волі до формування спеціальних судів та реформаторіїв для неповнолітніх правопорушників, утім цей процес не було завершено у зв'язку з початком Першої світової війни.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано найбільш суттєві положення отримані в результаті дисертаційного дослідження, наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягало у виявленні закономірностей та особливостей еволюції правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на українських землях з X до початку XX століття. До найбільш вагомих наукових результатів роботи належать такі:

1. Правові засоби протидії злочинності неповнолітніх виступають як результат юридичного оформлення владним, як правило, державним суб'єктом суспільної реакції на це негативне явище та відповідного суспільного запиту на його подолання. Еволюцію правових засобів протидії правопорушеності неповнолітніх в Україні представлено у таких етапах:

1) з X століття до середини XV століття. Панування патерналістського підходу, за яким типовим правопорушенням неповнолітнього уважався непослух батькам, а всі інші правопорушення

тракувались подібно до правопорушень дорослих осіб. Засоби протидії правопорушенням неповнолітніх мали різну соціальну та правову природу (звичай та звичаєве право, правові постанови публічної влади, канонічне право), але їх реалізація покладалась, як правило, на батьківську владу;

2) з другої половини XV століття – до середини XVIII століття. Поєднання патерналістського та публічного стилю протидії правопорушенням неповнолітніх. Ініціатором протидії правопорушенням неповнолітніх виступали різні суб'єкти публічної влади, утім держава все активніше перебирала на себе роль законодавчу функцію або як мінімум санкціонування правових норм, створених іншими, недержавними суб'єктами. У реагуванні на злочинність неповнолітніх задіяно державне законодавство, міське право, право етнічних громад, звичаєве право, канонічне право, принципи права. Протягом цього періоду сформовано правовий інститут особливостей юридичної відповідальності неповнолітніх, а саме: виокремлення неповнолітніх у окрему групу суб'єктів злочину, модифіковані у порівнянні з дорослими заходи кримінального впливу, виключення смертної кари та тортур щодо них;

3) з другої половини XVIII – до початку XX століття. Державницький стиль протидії злочинності неповнолітніх, а саме – формування нової виховно-виправної кримінальної доктрини та заснованого на ній державного законодавства щодо відповідальності неповнолітніх. Кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх було унормовано і включено до усіх кодифікованих актів кримінального права Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій в якості окремого підрозділу, а також ухвалено окремі закони щодо притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, які ґрунтувались на розумінні злочину неповнолітнього як менш суспільно шкідливого діяння у порівнянні зі злочином дорослої людини, урахуванні фізіологічних та психологічних особливостей підлітків, їх більшої у порівнянні з дорослими здатності до виправлення та перевиховання.

Інституціоналізація особливостей реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх еволюціонувала від відокремлення неповнолітніх від дорослих злочинців у місцях позбавлення волі до формування спеціальних судів та виховно-виправних установ для неповнолітніх правопорушників. Виконання кримінальних покарань для неповнолітніх включало залучення їх до навчання та праці, що стало важливим інструментом некарального впливу на них та їх подальшої ресоціалізації.

2. У праві Київської Русі та державних утворень, що виникли після її розпаду, виокремлено три шари правового реагування на правопорушення неповнолітніх: звичаєве (недержавне) право, за яким провини дітей карались батьками, не виходячи у публічно-правову площину; світське державне право, яке не містило чітких вказівок на особливості відповідальності неповнолітніх, поширюючи усі свої норми на тих, хто досяг мінімального

віку розуміння і до того ж визнаючи принцип об'єктивної відповідальності дітей за діяння батьків; канонічне право, яке виробило поняття типового для неповнолітніх правопорушення – непослуху батькам, що каралось різноманітними прещеннями, зокрема відлученням від таїнств. Засоби реагування на правопорушуваність неповнолітніх носили приватно-правовий сімейний характер («право виправлення»), а основним їх видом були тілесні покарання, які прямо рекомендувались церквою. У праві зберігалось об'єктивне ставлення до правопорушення, у зв'язку з чим неповнолітні відповідали за найтяжчі злочини, вчинені батьками («потік та пограбування»).

3. Правове регулювання протидії правопорушуваності неповнолітніх у Великому князівстві Литовському, Польському королівстві та Речі Посполитій, у складі яких перебували українські землі з середини XIV до середини XVII століття, зберігало свій поліджерельний характер (Судебник великого Литовського князя Казимира Ягайловича 1468 р., Вісліцький статут Казимира Великого, Литовські статути, акти міського права, нормативно-правові акти етнічних громад українських міст та селищ).

Засоби протидії правопорушенням неповнолітніх формувались у напрямі обмеження та подолання об'єктивного ставлення до злочину, внаслідок чого звузились межі відповідальності неповнолітніх за правопорушення батьків, залишившись тільки у цивільних справах (справи про застави майна, поручництво, заволодіння чужим нерухомим майном, вчинене батьками). У кримінальних справах об'єктивне ставлення було обмежено Судебником Казимира Ягайловича 1468 р., трансформовано у Литовських статутах, якими вводилась відповідальність членів сім'ї злочинця за вживання крадених ним речей. Об'єктивне ставлення до злочинів неповнолітніх залишилось у формі відповідальності батька за сина-правопорушника, який не був виданий батьком для розправи потерпілому.

Неповнолітніх виокремлено у окрему групу суб'єктів злочину, щодо яких застосовуються інші, ніж до дорослих, переважно некаральні заходи кримінального впливу. Встановлено нижню вікову межу кримінальної відповідальності, що ґрунтувалось на зародженні розуміння фізіологічної та психічної незрілості неповнолітнього правопорушника. Джерела міського права встановлювали її на рівні 14 років для хлопців та 13 років для дівчат; Литовський Статут 1566 р. – на рівні 14 років, Литовський Статут 1588 р. – на рівні 16 років; Вісліцький Статут Казимира Великого для хлопців – на рівні 15 років, для дівчат – 12 років. Право українських вірмен мало дві вікові межі настання кримінальної відповідальності: встановлювало загальний вік – 15 років, а за вчинення вбивства або тілесних ушкоджень – 12 років. За недосягненням віку настання кримінальної відповідальності неповнолітні звільнялись від смертної кари, тілесних покарань та тортур. Натомість за Литовськими статутом вони мали відшкодувати або

відпрацювати потерпілому завдану правопорушенням шкоду. Спеціальним превентивним засобом була санкція Литовських статутів за рецидив вчинення неповнолітнім злочину – тілесне покарання.

4. Правове регулювання протидії правопорушенням неповнолітніх у середині XVII – першій половині XVIII століття було неоднаковим в різних українських землях. У Гетьманщині це були Литовський Статут 1588 р., акти міського права, акти російського законодавства, серед яких до середини XVIII століття першість віддавалась Литовському Статуту 1588 р., що містив найбільш гуманні та сприятливі для неповнолітніх постанови. В кодексі українського права 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» було уперше чітко сформульовано інститут особливостей кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників. Неповнолітні чоловічої статі у віці до 16 років та жіночої статі – до 13 років мали постати перед судом, але увільнялись від тортур та смертної кари. На розсуд суду їх карали канчуками або різками. Майнові покарання могли за розсудом суду бути альтернативними або додатковими до тілесного покарання і носили характер відшкодування нанесених злочинцем збитків, нерідко у кратному розмірі.

На території Слобідської України відносно більшу роль у протидії правопорушенням неповнолітніх відігравали російські нормативно-правові акти, зокрема, «Соборне Уложення», «Артикул війський», які носили відверто каральний характер щодо неповнолітніх правопорушників, що, утім було пом'якшено Сенатським указом 1742 р.

У правобережних українських воєводствах Речі Посполитої до кінця XVIII століття продовжували діяти акти литовсько-руського права, зокрема Литовський Статут 1588 р., у Галичині – польське право, у містах – магдебурзьке (хелмінське) право. Наприкінці існування Речі Посполитої було зроблено спробу модернізувати її правову систему шляхом уведення єдиного для всієї держави зводу законів, у проєкті якого певне місце відводилось протидії злочинам неповнолітніх.

5. З середини XVIII до середини XIX століття правові заходи щодо протидії правопорушуваності неповнолітніх на підросійській Україні пройшли еволюцію, відмітну такими рисами: майже повне перебирання на себе правового регулювання цієї діяльності державою та його систематизація; поступова гуманізація покарань неповнолітніх, що виразилася серед іншого, в утвердженні вікових меж осудності малолітніх/неповнолітніх та утвердження принципу розуміння як основи для вирішення питання про застосування заходів кримінального впливу на них; заміна покарань виховними заходами щодо малолітніх у віці до 14 років; створення спеціального органу щодо розгляду справ малолітніх та неповнолітніх – совісного суду. Разом з тим залишалась, і навіть певною мірою посилилась станова дискримінація неповнолітніх правопорушників. Не було створено спеціальних, властивих тільки щодо неповнолітніх, заходів виконання покарань та установ для виконання покарань неповнолітніх.

Сенатським указом від 26 червня 1765 р. вік настання кримінальної відповідальності у повному обсязі встановлювався у 17 років. Неповнолітні особи, які вчинили тяжкий злочин, мали постати перед Сенатом, який призначав їм покарання за власним розсудом та відповідно до ступеню їх вини. За менш тяжкий злочин діти у віці до 10 років віддавалися під нагляд батькам або поміщику; неповнолітні у віці від 10 до 15 років каралися батогами, неповнолітні у віці від 15 до 17 років – канчуками.

Принцип пом'якшення покарання неповнолітніх та впровадження кримінально-процесуальних обмежень щодо жорстоких засобів кримінально-процесуального впливу простежується у всіх правових джерелах щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх. Зокрема, виключалась смертна кара та тортури неповнолітніх. Призначене ним покарання не спричиняло судимості. Утім, рецидив був обставиною, що обтяжувала покарання і спричиняла застосування тілесних покарань.

Організаційно протидія правопорушності неповнолітніх була оформлена створенням совісних судів, до компетенції яких увійшов розгляд справ неповнолітніх правопорушників.

6. У процесі першої кодифікації російського права було оформлено інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх в імперському праві. Звід законів кримінальних 1832 р., Закон «Про судження малолітніх злочинців» від 28 червня 1833 р. та Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановили доволі складну систему правового реагування на злочинність неповнолітніх, що включала як каральні, так і виховні заходи. Кримінальному покаранню підлягала особа в віці не молодше 10 років, а для малолітніх у віці від 7 до 10 років було передбачено домашні виховні заходи. На суд було покладено обов'язкове з'ясування осудності неповнолітнього у віці від 10 до 14 років. У випадку діяння без розуміння до неповнолітніх застосовувалися виховні заходи, у випадку діяння з розумінням – каральні заходи у пом'якшеній порівняно з дорослими формі. Спеціальних заходів кримінального впливу на неповнолітніх та особливостей виконання покарання законом не передбачалось. Законом від 30 листопада 1850 р. було скорочено обсяг застосування тілесних покарань.

7. Внаслідок судової реформи 1864 р. до системи засобів протидії злочинності неповнолітніх було внесено суттєві зміни.

Законом «Про виправні притулки» 1866 р. було започатковано та Законом «Про виправно-виховні заклади для неповнолітніх» 1909 р. остаточно оформлено порядок створення та функціонування особливих закладів реалізації виховно-правового впливу на неповнолітніх правопорушників – виправних (виправно-виховних) притулків. Система заходів виховно-правового впливу включала морально-релігійне виховання, елементарну освіту та заходи виправно-трудоного впливу (землеробська або реміснична праця).

В українських губерніях за досліджуваній період було створено 10 виправних (виховно-виправних) притулків, причому усі вони створювались і початково утримувались за рахунок громадськості, лише наприкінці досліджуваного періоду за Законом 1909 р. фінансове забезпечення утримання та лікування вихованців стало державною справою, і навіть один з притулків – Чернігівський – набув статусу державного закладу.

Законом «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх» від 2 червня 1897 р. було внесено зміни до процедури розгляду справ про правопорушення неповнолітніх, правила відбування покарання неповнолітніми та системи виховно-виправних заходів щодо неповнолітніх, зокрема було внормовано можливість віддання неповнолітніх у віці від 10 до 17 років під відповідальний нагляд батькам, або іншим особам, які ними опікуються, або іншим благонадійним особам, які дали на те згоду.

Кримінальне уложення 1903 р. підтвердило норми щодо режиму відбування кримінального покарання неповнолітніми (у пенітенціарних установах вони мали утримуватись окремо від дорослих), при тому пріоритет віддавався помещенню неповнолітніх до виправно-виховного закладу, а в разі вчинення злочину без розуміння – передачі під нагляд батькам.

8. Правове регулювання створення, організації та функціонування притулків (колоній) для неповнолітніх правопорушників носило багаторівневий змішаний характер: на загальнодержавному рівні це були закони, на локальному рівні – статuti товариств, які створювали та своїм коштом утримували притулки (колонії), статuti самих притулків та допоміжних установ професійно-освітнього типу, які надавали вихованцям притулків необхідні знання та професійні навички. Своєю чергою ці локальні акти ставали прообразами загальнодержавних актів, зокрема саме з їх урахуванням було створено Закон 1909 р.

Засоби виховного впливу на неповнолітніх, незначним чином варіюючись впродовж досліджуваного періоду, складали таку систему: моральне виховання, що досягалось у безпосередньому спілкуванні з вихователями та керівником притулку; релігійне виховання за допомогою навчання Закону Божому відповідно до віросповідання вихованця; початкова освіта; професійне навчання; заходи стягнення щодо порушників дисципліни; заходи заохочення для тих неповнолітніх, хто став на шлях виправлення.

Явними недоліками системи виховного впливу на неповнолітніх правопорушників були: неповне охоплення виховними заходами засуджених за вчинення злочину неповнолітніх осіб (туди потрапляло не більше 20 % засуджених); не завжди належний рівень підготовки персоналу виправних та виховних закладів; недостатнє державне фінансування, що було законодавчо забезпечено лише у передреволюційний час.

9. Кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх було унормовано і включено до усіх кодифікованих актів Австрійської імперії та Угорського королівства як складової імперії Габсбургів (Кримінальний кодекс для Галичини, Францішкана, Кримінальний кодекс Австрійської імперії 1852 р., Кримінальний кодекс Угорщини 1880 р. з доповненнями 1908 р.) в якості окремої глави.

Кримінальне законодавство Австрійської (Австро-Угорської) імперії встановлювало градацію неповнолітніх в їх відношенні до кримінально-правового впливу. За Францішканою неповнолітні у віці 11-14 років підлягали поліцейським заходам (ув'язнення до 6 місяців, поєднане з релігійним вихованням та роботою), неповнолітні у віці 14-18 років підлягали кримінальній відповідальності у пом'якшеному варіанті. За Кримінальним кодексом Австрії 1852 р. неповнолітні у віці від 10 до 14 років підлягали поліцейським заходам, а особи у віці від 14 до 20 років несли кримінальну відповідальність у пом'якшеному варіанті.

Інституціоналізація особливостей реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх в Австро-Угорщині пройшла еволюцію від розділення неповнолітніх засуджених від дорослих злочинців у місцях позбавлення волі до формування спеціальних судів та реформаторів для неповнолітніх правопорушників, утім цей процес не було завершено у зв'язку з початком Першої світової війни. Виконання кримінальних покарань для неповнолітніх включало залучення їх до навчання та праці, що було важливим інструментом некарального впливу на них та їх подальшої ресоціалізації.

10. Еволюція правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на Наддніпрянській Україні та західноукраїнських землях з другої половини XVIII століття включно до початку XX століття мали схожі тенденції та риси, а саме:

вплив гуманістичної традиції Просвітництва та передової доктрини кримінального права в оцінці явища злочинності як соціального явища та у ставленні до неповнолітніх як осіб, які внаслідок своєї фізіологічної та психологічної незрілості потребують особливого некарального по перевазі – виховного – підходу;

чітке визначення вікових меж неповноліття як підстави для набуття кримінальної деліктоздатності та утвердження принципу розуміння в кваліфікації правопорушень неповнолітніх;

започаткування особливих заходів кримінально-правового та виховного впливу щодо неповнолітніх правопорушників; поєднання релігійно-морального впливу, освіти та професійного навчання і продуктивної праці у системі заходів виховно-правового впливу на неповнолітніх правопорушників;

створення окремих інституцій для протидії та подолання правопорушності неповнолітніх, якими стали виправно-виховні

установи для неповнолітніх правопорушників та окремі особливі суди для неповнолітніх.

11. Проведене дослідження створює можливість надати такі рекомендації щодо реформування системи кримінального законодавства та кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні:

1) створення цілісного правового інституту юридичної відповідальності неповнолітніх, який містить заходи некарального та виховного правового впливу щодо неповнолітніх правопорушників, зокрема, поєднання у ньому заходів морального впливу, загальної освіти, професійного навчання і продуктивної праці;

2) реформування системи кримінальних покарань неповнолітніх та примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, зокрема, розроблення спеціальних покарань, ефективне залучення до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників ресурсів сім'ї та суспільства і впровадження домашніх заходів впливу, відповідального нагляду батьків або опікунів;

3) відродження спеціальних судових установ та розроблення спеціальних процедур для розгляду справ неповнолітніх правопорушників;

4) впровадження в організацію та у практику відбування неповнолітніми покарання у вигляді позбавлення волі таких інструментів як: «сімейний» принцип розподілу засуджених неповнолітніх у виховних колоніях; поєднання освіти та професійного навчання і практичної роботи; ефективне співвідношення заохочень та стягнень щодо засуджених неповнолітніх.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Мальована Я.П. Відповідальність за проступки неповнолітніх за литовсько-руським правом / Я. П. Мальована // Митна справа. – 2015. – № 2(2.1). – С. 24-29.

2. Мальована Я.П. Неповнолітній правопорушник у Київській Русі: його статус та засоби впливу на нього / Я.П. Мальована // Науковий вісник УжНУ. – Сер. «Право». – 2015. – № 35. – Ч. 1. – Т.1. – С. 32-35.

3. Мальована Я.П. Правові засоби й організаційні форми виховного впливу на неповнолітніх правопорушників (на матеріалах українських губерній Російської імперії після судової реформи 1864 р.). / Я.П. Мальована // Науковий вісник МГУ. – Сер. «Юриспруденція». – 2015. – Вип. 16 (1). – С. 11-17.

4. Мальована Я.П. Протидія злочинності неповнолітніх: ювеналістичні традиції Одеси / Я.П. Мальована // Вісник Чернівецького факультету Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – 2015. – Вип. 4. – С. 8-23.

5. Малеванная Я.П. Основные этапы эволюции правовых средств противодействия правонарушениям несовершеннолетних в Украине / Я. Малеванная // Jurnalul Juridic National: teorie si practica. – 2015. – №12. – С. 38-42.

Праці апробаційного характеру:

1. Мальована Я.П. Застосування кейс-стаді в історико-правовому дослідженні правопорушуваності неповнолітніх / Я.П. Мальована // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15-16 трав. 2015 р.) : у 2 т. – О. : Юрид. л-ра, 2015. – Т. 1. – С. 166-168.

2. Мальована Я.П. Юридична відповідальність неповнолітніх на українських землях у складі Речі Посполитої (друга половина XVII – XVIII століття) / Мальована Я.П. // Правова система України: перспективи формування та перспективи розвитку: матеріали VIII Всеукр. наук. конф. молодих учених, присвяченої Дню захисту прав людини 11 грудня 2015 року. – О. : ОДУВС, 2015. – С. 45-47.

3. Мальована Я.П. Відповідальність за правопорушення неповнолітніх на українських землях у XIV-XVI століттях / Я.П. Мальована // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. : 11-12 груд. 2015 р. – Херсон : Гельветика, 2015. – С. 17-20.

АНОТАЦІЯ

Кравченко Я.П. Еволюція правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса, 2016.

Представлено еволюцію правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на українських землях з X до початку XX століття.

З X ст. до середини XV ст. панував патерналістський підхід, за яким засоби протидії правопорушенням неповнолітніх мали різну соціальну та правову природу, але їх реалізація покладалась, як правило, на батьківську владу.

З другої половини XV ст. до середини XVIII ст. патерналізм поєднувався з публічним стилем протидії правопорушенням неповнолітніх. Неповнолітніх виокремлено в окрему групу суб'єктів злочину, модифіковано у порівнянні з дорослими заходи кримінального впливу щодо них.

З другої половини XVIII ст. до початку XX ст. панував державницький стиль протидії злочинності неповнолітніх. Кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх було включено до кримінальних кодексів Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій, ухвалено окремі закони щодо притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: неповнолітній правопорушник, особливості юридичної відповідальності неповнолітніх, історія ювенальної юстиції, виховний (виправно-виховний) притулок, протидія правопорушенням неповнолітніх, Литовські статuti, кримінальне законодавство Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперії.

АННОТАЦИЯ

Кравченко Я.П. Эволюция правовых средств противодействия правонарушениям несовершеннолетних на территории Украины (X – начало XX века). – Рукопис.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Международный гуманитарный университет. – Одесса, 2016.

В диссертации представлена эволюция правовых средств противодействия правонарушениям несовершеннолетних на украинских землях с X до начала XX в.

С X в. до середины XV в. царил патерналистский подход, согласно которому типичным правонарушением несовершеннолетних считалось непослушание родителям, а все остальные правонарушения трактовались подобно правонарушениям взрослых. Средства противодействия правонарушениям несовершеннолетних имели разную социальную и правовую природу (обычай, обычное, государственное, каноническое право), но их реализация возлагалась, как правило, на родительскую власть.

Со второй половины XV в. к середине XVIII в. патерналистский подход сочетался с публичным стилем противодействия правонарушениям несовершеннолетних. Сформирован правовой институт особенностей юридической ответственности несовершеннолетних, а именно: выделение несовершеннолетних в отдельную группу субъектов преступления, модификация по сравнению со взрослыми мер уголовного воздействия, исключение смертной казни и пыток в отношении несовершеннолетних.

Со второй половины XVIII в. до начала XX в. господствовал государственный стиль противодействия преступности несовершеннолетних. Уголовно-правовые меры противодействия преступности несовершеннолетних были включены во все кодифицированных акты уголовного права

Российской и Австрийской (Австро-Венгерской) империй, а также были приняты отдельные законы о привлечении несовершеннолетних к уголовной ответственности, которые основывались на учете физиологических и психологических особенностей подростков, их большей в сравнении со взрослыми способности к исправлению и перевоспитанию.

Ключевые слова: несовершеннолетний правонарушитель, особенности юридической ответственности несовершеннолетних, история ювенальной юстиции, воспитательный (исправительно-воспитательный) приют, противодействие правонарушениям несовершеннолетних, Литовские статуты, уголовное законодательство Российской и Австрийской (Австро-Венгерской) империи.

SUMMARY

Kravchenko J.P. Evolution of the legal means to counter juvenile crimes on the territory of Ukraine (X – the beginning of the XX century). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law. Specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies. – International humanitarian university. – Odessa, 2016.

Legal means of combating juvenile delinquency results in legal shaping of public reaction to and social request for overcoming this negative phenomenon, worked out by powerful, mostly state, subject. Legal means of combating juvenile delinquency were under the influence of social, economic, technological, political, ideological factors, that formed style of social attitude to the child, and under the influence of legal factors, in particular, improvement of legal technique.

Evolution of legal means of combating juvenile delinquency in Ukraine are presented in the following stages: 1. X century – till the middle of the XV century. The rule of paternalistic approach to combating juvenile delinquency. 2. The second half of the XV century – the middle of the XVIII century. The combination of public and paternalistic style of combating juvenile delinquency. 3. The second half of the XVIII – beginning of XX century. Statist style of combating juvenile delinquency.

Keywords: juvenile offender, specific of legal liability of minors, history of juvenile justice, educational (correctional) shelter, combating juvenile delinquency, Lithuanian statutes, the criminal legislation of the Russian and the Austrian (Austro-Hungarian) Empire.

Підписано до друку __. __. 2016.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.